

Szymon Mikrut

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0009-0000-0729-744X

szym.mikrut@gamil.com

AJATOLLAH CHOMEINI I REWOLUCJA ISLAMSKA. DROGA DO WŁADZY I JEJ SKUTKI

STRESZCZENIE: Artykuł został poświęcony wydarzeniom nazwanym w historiografii irańską rewolucją islamską, na której czele stanął ajatollah Chomeini. Celem jest analiza zmian politycznych, społecznych i gospodarczych, jakie nastąpiły po zmianie ustroju na republikę islamską, a także porównanie ich z modernistycznymi reformami prowadzonymi przez dynastię Pahlawich od lat 20. XX wieku na wzór państw zachodnich. Ponadto artykuł wskazuje na rolę, jaką odegrał Chomeini oraz tworzona przez niego ideologia, która stała się fundamentem dla zmian w państwie. Praca porównuje również położenie Iranu na arenie międzynarodowej z czasów Pahlawich oraz okresu po rewolucji, wskazując jednocześnie na bliskie kontakty Iranu z państwami Zachodu jako jedną z przyczyn obalenia monarchii w kraju.

SŁOWA KLUCZOWE: dynastia Pahlawich, rewolucja islamska, ajatollah Ruhollah Chomeini

Wstęp

W XXI wieku większość krajów na świecie charakteryzuje się rozdziałem Kościoła od państwa. Jednak nie należy doszukiwać się sekularyzacji w Iranie, gdzie najwyższa władza świecka należy do osoby duchownej. Jest to spowodowane przewrotem dokonanym w latach 1978-1979. Niewątpliwie cały XX wiek był okresem burzliwym dla całego kraju, balansem między niepodległością a uzależnieniem od innych państw. Należy wskazać, że Iran w swojej historii zatoczył koło, ponieważ wychodząc od radykalnych wprowadzanych przez dynastię Pahlawich reform, powrócił do swojego pierwotnego kształtu opartego na podstawowych zasadach islamu, z tą różnicą, że przywódcą narodu nie jest już szach czy monarcha, lecz ajatollah, wysoko postawiony dostojnik duchowieństwa. Żeby odpowiednio zrozumieć rewolucję islamską i szerokie poparcie dla ajatollaha Chomeiniego, trzeba zacząć od początku lat 20. XX wieku, kiedy to władzę w państwie przejął Reza Chan. Wpływ rewolucji na obecną sytuację państwa irańskiego będzie głównym celem artykułu – analiza zmian politycznych, społecznych i gospodarczych, a także porównanie ich z modernistycznymi reformami wprowadzonymi przez dynastię Pahlawich. Żeby odpowiednio to wykonać, istotne jest przywołanie kontekstu wcześniejszych wydarzeń. Pozwoli to w pełni zrozumieć współczesny ustrój w Iranie oraz sytuację, która nastąpiła wraz z powrotem do fundamentalnych wartości islamskich.

Artykuł został napisany na podstawie analizy opracowań naukowych oraz zdigitalizowanych materiałów, jakimi są Konstytucja Republiki Islamskiej Iranu oraz Koran, które są podstawowymi źródłami do tematu.

Iran dynastii Pahlawich

Od czasów I wojny światowej można zaobserwować daleko idącą destabilizację rządów w państwie znajdującym się pod władzą dynastii Kadżarów. Persja stała się areną rywalizacji między Wielką Brytanią a Rosją bolszewicką¹. Dlatego też chaos panujący w kraju stworzył dogodną sytuację dla Rezy Chana zyskującego szerokie poparcie. Ówczesny władca, Ahmad, bez powodzenia próbował opanować wewnętrzną destabilizację oraz dojść do satysfakcjonującego kompromisu z obydwoma mocarstwami. O uzależnieniu Persji od Wielkiej Brytanii świadczy chociażby fakt, że to właśnie Brytyjczycy przekonali Rezę Chana do przeprowadzenia zamachu stanu i odsunięcia od władzy ludzi niewygodnych Londynowi. Decyzja ta jednak bardzo szybko stała się niewłaściwa dla państwa europejskiego, ponieważ Reza po objęciu stanowiska ministra wojny nie tylko zawiesił porozumienia z Wielką Brytanią, ale również zawarł traktat o przyjaźni z Rosją radziecką i rozpoczął budowę niezależnego od obcych wpływów imperium. Natomiast rozpoczęta w 1925 roku kampania propagandowa pomogła mu w obaleniu Ahmada. Zgromadzenie Narodowe 15 grudnia zaproponowało przyszłemu władcy tron Iranu, a 26 kwietnia 1926 roku przyjął koronę i tytuł Rezy Szacha, dając początek nowej dynastii – Pahlawich².

Okres ich panowania można uznać za przełomowy i reformistyczny. W tym czasie państwo zaczęło przyjmować zachodnie wzorce, co stało w opozycji do wielowiekowej tradycji islamskiej oraz ugruntowanej pozycji duchowieństwa szyickiego. Reza uważał – w ślad za Kemalem – że islam jest główną przyczyną zacofania cywilizacyjnego państwa. Z tego też względu należało stopniowo ograniczać jego rolę, czemu miała służyć likwidacja bractw sufickich. Rozpoczęła się również stopniowa emancypacja kobiet, która objęła program szkolny oraz umożliwiła im podjęcie studiów na wyższych uczelniach. W 1936 roku zakazano kobietom noszenia czadorów, wprowadzając jednocześnie – począwszy od poprzedzającej dekady – stroje w stylu europejskim. Nastąpił rozwój edukacji: zlikwidowano szkoły religijne (również chrześcijańskie), w 1934 roku powstał Uniwersytet Teherański, który w 1941 roku miał już 36 wydziałów³. Starano się również oczyścić język farsi z arabskich makaronizmów, za co była odpowiedzialna

1 Jak podaje Małgorzata Abassy, w XIX w. państwo to stało się obiektem zainteresowań ze strony mocarstw m.in. przez swoje strategiczne położenie na drodze do Indii. Praktycznie cały XIX w. jest bogaty w traktaty i porozumienia dotyczące polityki oraz ekonomii. Zwłaszcza w drugiej połowie XIX w. można zaobserwować wzrost liczby koncesji otrzymywanych przez mocarstwa europejskie na konkretną działalność gospodarczą (1857 r. – budowa linii telegraficznej dla Brytyjczyków, 1889 r. – budowa kolei dla Rosjan, 1890 r. – eksport tytoniu dla Wielkiej Brytanii). Wszystkie traktaty, zadłużenie władców perskich oraz nieudolność ich rządów złożyły się na opłakaną sytuację tylko w teorii niepodległego państwa. Zob. M. Abassy, *Irańska inteligencja w XIX wieku i Rewolucja Konstytucyjna (1905-1911)*, Kraków 2010, s. 76-80.

2 J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020, s. 133-138.

3 R. Arasteh, *Growth of Modern Education in Iran*, „Comparative Education Review” 1960, nr 3(3), s. 33-40.

Irańska Akademia Literatury. W 1935 roku zaprzestano używania powszechnie przyjętej, hellenistycznej nazwy państwa Persja na rzecz nowej nazwy – Iran⁴.

Reformy objęły również sądownictwo. Począwszy od 1936 roku, prawo do piastowania stanowisk sędziego mieli tylko absolwenci Wydziału Prawa. Ograniczyło to dochody duchowieństwa, które do tej pory było odpowiedzialne za wydawanie wyroków. Sędziów obowiązywała także ustawa z 1928 roku nakazująca noszenie strojów zachodnich – byli zwolnieni z tego obowiązku ci, którzy zdali odpowiednie egzaminy⁵.

Podstawą dla gospodarki stały się złoża ropy naftowej, której wydobywanie wzrosło z 2 milionów baryłek na początku lat 20. do 8 milionów baryłek w roku 1940. Choć Szachowi udało się wypowiedzieć w 1932 roku koncesję Wielkiej Brytanii, to wielkie amerykańskie koncerny nieustannie wywierały naciski na Iran w kwestiach budżetowych⁶.

Po odsunięciu od władzy Rezy Chana w wyniku zbrojnej interwencji Wielkiej Brytanii i ZSRR w roku 1941 na czele państwa stanął jego syn, Mohammad Reza Pahlawi, który starał się prowadzić dalszą politykę modernizacji państwa. Mimo prób zachowania całkowitej neutralności ingerencja ze strony Stanów Zjednoczonych okazała się tak daleko posunięta, że Pahlawiemu nie udało się w okresie swojej kadencji odciąć od imperium zachodniego. Stało się to jedną z przyczyn niezadowolenia społeczeństwa irańskiego, które w obcym mocarstwie widziało bardziej oprawcę aniżeli gwaranta bezpieczeństwa. Jednak zagrożenie ze strony Związku Radzieckiego popchnęło Iran w stronę umocnionego sojuszu z USA, co z kolei przyczyniło się do wzmożonej polityki wywierania wpływów na korzystne dla Waszyngtonu umowy dotyczące ropy naftowej. Ponadto Stany Zjednoczone obawiały się wzmożonej ekspansji ze strony Związku Radzieckiego i przejścia Iranu w strefę wpływów komunistycznych⁷.

Prowadzona przez nowego szacha od 1963 roku (choć część badaczy podaje już 1953 rok za jej początek) biała rewolucja dążyła do stworzenia z Iranu nowoczesnego imperium na wzór zachodni, kontynuując dzieło jego ojca. Pragnął uczynić z klasy średniej klasę wykształconą, rozwijającą gospodarkę państwa i do minimum ogra-

4 P. Szlanta, *Kierunek – Zachód. Szach Reza Pahlawi modernizuje Iran*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710), s. 17.

5 *Ibidem*, s. 16-17.

6 N. Obara, *Krótką historią politycznej ekonomii Iranu w XX wieku*, „Studia Orientalne” 2014, nr 1(5), s. 121-122.

7 Jednym z symboli wpływów USA w Iranie stało się obalenie premiera Mohammada Mosaddegha, który chciał przeprowadzić gruntowną nacjonalizację złóż ropy naftowej, które znajdowały się pod kontrolą Anglo-Iranian Oil Company. W rzeczywistości zysk dla Teheranu był znikomy, bowiem – jak podaje Obara – w roku 1951 wynosił jedynie 17,5%, podczas gdy reszta z otrzymanych zysków trafiała w ręce Wielkiej Brytanii i USA. Premier cieszący się dużą popularnością wśród ludności został 19 sierpnia 1953 r. odsunięty od władzy przez wojsko, do czego popularnością wśród ludności został państwa. Zob. D.N. Wilber, *Overthrow of Premier Mosaddeq of Iran*, November 1952 – August 1953, Waszyngton 1954, <https://archive.org/details/CIA-Mossadeq-Iran-1953/mode/zup?view=theater> [dostęp 24.02.2025]; M. Fatałski, „Utrzymać Iran po stronie Zachodu”. *Ewolucja polityki Stanów Zjednoczonych wobec kryzysu irańskiego (1951–1953)*, „Dzieje Najnowsze” 2023, nr 1, s. 149-174, N. Obara, *Krótką historią...*, s. 124-125.

niczającą rolę religii w ich życiu. Dlatego też powszechnej edukacji poddał nie tylko młodzież, ale i dorosłych, których szkolono wieczorami. Początek lat 70. przyniósł nowe spojrzenie na ówczesną sytuację – rosnące przychody z ropy naftowej sprawiły, że Reza postanowił skupić się na industrializacji miast i militaryzacji, a nadzieję zaczął pokładać w młodym pokoleniu, które miało być przyszłością narodu⁸.

Zmiany gospodarcze miały swoje konsekwencje również w strukturze społecznej. Praktycznie całkowicie wyeliminowano właścicieli ziemskich z udziałów w zarządzaniu krajem. Rozwojowi uległa klasa średnia, zwłaszcza takie zawody jak przedsiębiorcy czy finansisci. Skupiono uwagę na klasie robotniczej, bowiem reforma rolna, choć zapowiadała się dobrze, nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Największym sukcesem było rozparcelowanie majątków wielkich właścicieli i przekazanie ziemi uboższym chłopom. Większość z nich nie była jednak zainteresowana dalszym życiem na wsi i w poszukiwaniu lepszego bytu emigrowała do miast⁹.

Reakcje obywateli na reformy szacha były niejednokrotnie skrajnie odmienne. Większość przeciwników, w tym duchowieństwo, wskazywała, że polityka prowadzona przez Pahlawiego jest niezgodna z fundamentami i zasadami islamu. Podnoszono głosy o zbyt daleko idące uzależnienie od imperiów kolonialnych, które ponadto wspierały powstały w 1948 roku na terenach muzułmańskich Izrael, a także – może i przede wszystkim – obawiano się o własne pozycje w państwie. Sytuacja robiła się coraz bardziej napięta, zwłaszcza po powołaniu przez szacha w 1957 roku tajnej policji SAVAK, której głównym zadaniem było likwidowanie opozycji politycznej. Coraz ciężiej było władzom zachować politykę równowagi na osi Wschód–Zachód. Jak się okaże, punkt kulminacyjny nastąpił w 1979 roku¹⁰.

Ajatollah Chomeini

Chomeini był charyzmatycznym przywódcą, który wierzył w cel i misję przewrotu. Wierzył w tradycyjne wartości islamskie, dlatego też wrogo odnosił się do modernistycznej postawy szacha. Ruhollah Musawi Chomeini przyszedł na świat w wiosce Chomein w 1902 roku w rodzinie nauczycieli muzułmańskich. Jego ojciec został zamordowany, gdy ten miał dwa lata. Od 1919 roku pobierał nauki w Araku, następnie Komie. Studiował prawo, islamski system prawny, szariat, ale interesował się również filozofią, poezją i literaturą. Zanim zaczął krytykować rządy Pahlawich, dał się poznać jako wybitny teolog i znawca szytyzmu.

Po ostrych krytykach związanych z białą rewolucją został zmuszony do opuszczenia rodzinnego kraju, udał się w 1964 roku do Turcji, a już rok później do irackiego miasta

8 M. Zahirinejad, *Education and Cultural Change in the Modernisation of Iran: The Role of Shi'ite Clerics and the Middle Class*, „Rocznik Orientalistyczny” 2022, nr 7(3), s. 132-133.

9 N. Obara, *Krótką historia...*, s. 125-128.

10 J. Modrzejewska-Leśniewska, *Iran w zimnej wojnie*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710), s. 20.

Nadżaf będącego centrum szyizmu. Powstało wówczas dzieło *Al-hukuma al-islamijja* wyrażające jego poglądy o władzy i ustroju. Podczas rewolucji islamskiej przebywał na obczyźnie (od 1978 r. w Paryżu). Przed powrotem i przejściem władzy w lutym 1979 r. stworzył radę rewolucji islamskiej. Kiedy witał się z tłumami w Teheranie, był już uznawany za symbol sprzeciwu i oporu wobec szacha. Zmarł 3 czerwca 1989 roku na atak serca, a przywództwo po nim przejął Ali Chamenei. Dzień jego śmierci jest obecnie uznawany za święto państwowe¹¹.

Podstawy ideologiczne rewolucji

Chomeini swoimi postulatami bazował na teoriach wcześniejszych myślicieli szyizmu. Do ich grona zaliczają się Muhammad Abduh, reformator prawa i szkolnictwa, Jamal al-Din al-Afgani, uważany za twórcę panislamizmu, czy też ajatollah Taleqani¹².

Należy zwrócić uwagę, że dominującym odłamem w państwie irańskim jest szyizm, podczas gdy w sąsiadujących państwach muzułmańskich najczęściej zwolenników zdobył sunnizm, wrogo nastawiony do szyitów. Według założeń władza po śmierci Mahometa przypadła bezpośrednio jego zięciowi, Alemu, a następnie potomkom w linii męskiej, aż do Mahometa al-Mahdiego, który po zniknięciu w roku 878 ma powrócić jako „Oczekiwany Mesjasz i Przewodnik”¹³. W świetle doktryny szyizmu, zwłaszcza jej wiary w dwunastego imama, jest on jedynym prawowitym i nieomylnym władcą z woli bożej. Dlatego też władcy świeccy, niejednokrotnie określani jako uzurpatorzy, potrzebowali nieustannej pomocy ze strony duchownych w celu ustrzeżenia się grzechu i całkowitego absolutyzmu władzy przy jednoczesnym zachowaniu rozdziału między władzą świecką a władzą duchowną. Narzędziem, które miałyby utrzymywać niezachwiany porządek i działanie zgodnie z wolą bożą, jest konstytucja z tekstem, który jest wierny doktrynie islamu¹⁴.

U podstaw rewolucji stało niezadowolenie z silnego uzależnienia od państw Zachodu widzianych jako świat zepsuty i symbol ucisku kolonialnego. Narzucenie swojego zwierzchnictwa państwom pozaeuropejskim przyczyniło się do wzrostu tendencji

11 H. Jamsheer, *Chomeini i inni. Doktryna polityczna Rewolucji Islamskiej w Iranie*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 34(3), s. 103-104; J. Zdanowski, *Historia najnowsza...*, s. 291-292; Ajatollah Chomejni, *Szarlatan czy mistyk? Kim był twórca dzisiejszego Iranu*, 1.02.2023, <https://historia.dorzeczy.pl/historia-wspolczesna/399481/ajatollah-chomejni-kim-byl-tworca-dzisiejszego-iranu-zyciorys-biogram.html> [dostęp 26.02.2025].

12 H. Dabashi, *Islamska teologia wyzwolenia. Opór wobec imperium*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 2(8), s. 74-76.

13 Od Alego do Muhammada liczba imamów, czyli przywódców duchowych społeczności, wynosiła 12. *Ithna-aszaria*, czyli dwunastoimamowcy jest podstawowym kierunkiem szyityzmu, który dominował w Persji od czasów przejścia władzy przez Safawidów w roku 1501. H. Jamsheer, *Chomeini i...*, s. 95-96.

14 Jednym z czołowych przedstawicieli tej myśli był Muhammad Na’imi (1860-1936), myśliciel szyityzmu irańskiego, który swoimi poglądami dał podstawy doktrynalne do przejścia władzy przez Chomeiniego. Zob. *ibidem*, s. 96-97.

nacjonalistycznych, pobudzając tym niejednokrotnie ruchy religijne. Antyimperialistyczne nastawienie i niechęć do państw mających na kartach swojej historii brzemię kolonializmu Chomeini akcentował w swoim przemówieniu z 1942 roku:

Muzułmański *jihad* to walka z idoliatrią, dewiacjami seksualnymi, rabunkami, represjami i okrucieństwem. Wojna zaczęta przez niemuzułmańskich najeźdźców ma z kolei na celu promowanie pożądlivosti i bestialskiej przyjemności¹⁵.

Ajatollah widział w imperializmie zagrożenie nie tylko dla wiary muzulmańskiej, ale także dla suwerenności kraju. W swoich wystąpieniach podkreślał, że:

(...) chcą przywłaszczyć sobie (...) ropę naftową, (...) surowce, życzą sobie otwierać nasze rynki dla swoich towarów i kapitałów. Chcą, abyśmy pozostawali zacofani, słabi, wynędzniali¹⁶.

Wskazywał również na wsparcie Zachodu wobec Izraela, określanego jako syjonistyczno-rasistowski twór w samym środku świata muzulmańskiego¹⁷.

Dla jurysdykcji państwa islamskiego podstawę winien stanowić szariat. Jak zauważa Magdalena Grzyb, prawo islamskie od europejskiego odróżnia naturalny charakter – pochodzi od Boga, brak w nim ingerencji człowieka, a przemiany ideologiczne nie miały na nie wpływu. Prawo naturalne jest wieczne, niezienne. Chroni ono również pięcioskładnikowy fundament tradycji: religię islamską, świętość rodziny, życie, rozsądek oraz uczucia¹⁸. Powinno ono być przede wszystkim wykładnią pożądanej moralności, takiej, jak opisywana jest w Koranie. Ze względu na nierozzerwalność prawa z religią najbardziej kompetentnymi osobami do czuwania nad porządkiem są kapłani, czerpiący nauki z Koranu, nie zaś świeccy sędziowie wykształceni w murach państwowego uniwersytetu założonego na wzór zachodni i stosujący wykładnię prawa stanowionego¹⁹.

Poglądy odnoszące się do władzy zwierzchniej państwa zostały zawarte w *Al-hukuma al-islamijja (Rządy islamskie)* – dzieło powstało na podstawie 24 wykładów wygłoszonych przez Chomeiniego w czasach jego wygnania w Turcji. Głównymi elementami, według ajatollaha, był tekst święty oraz namiestnictwo. Bóg za pośrednictwem Mahometa chciał przekazać ludziom swoje słowa, natomiast żeby misja nie uległa zahamowaniu, Mahomet powołał kolejnego następcę – Księcia Wiernych w osobie Alego, który miał kontynuować dzieło. Dzięki temu władzę przekazywano dalszym pokoleniom, co zapewniało trwałość prorocstwa otrzymanego przez Mahometa od Boga.

15 A.R. Chomeini, *Islam nie jest religią pacyfistów*. Cyt. za G. Chaliand, A. Blin, *Historia terroryzmu. Od starożytności do Da'isz*, przeł. K. Pachniak, Warszawa 2020-2021, s. 522.

16 *Al-hukuma al-islamijja*. Cyt. za H. Jamsheer, *Chomeini i...*, s. 104.

17 H. Jamsheer, *Chomeini i...*, s. 104-105.

18 J. Bury, J. Kasprzak, *Prawo karne islamu*, Warszawa 2007, s. 95.

19 M. Grzyb, *Przestępstwa przeciwko obyczajności w irańskim prawie karnym. Prawo islamskie i dyskryminacja prawna kobiet*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” 2013, nr 6(1), s. 27-29.

Podczas wystąpień poruszał również kwestię uległości wobec świata imperialistycznego i zepsucia wewnętrznego²⁰.

Najważniejszym jednakże postulatem było wezwanie do pierwotnej myśli islamskiej i pozbawienia jej naleciałości monarchistycznych. Samą monarchię utożsamiał z moralnym zepsuciem, powołując się na 27 Surę Koranu: „Królowie, gdy wchodzą do miasta, niszczą je i czynią jego najgłodniejszych mieszkańców upokorzonymi. Tak oni postępują”²¹ czy też fragment mówiący o konfrontacji Mojżesza z faraonem²². Wzywał do obalenia ustroju na drodze rewolucji i wprowadzeniu sprawiedliwych rządów, zgodnie z wolą bożą. W islamie widział źródło władzy, dlatego dokonując przewrotu, chciał przekazać ją ulemom, którzy byli odpowiednimi ludźmi do sprawowania roli opiekunów narodu i byliby zdolni na nowo wprowadzić właściwe rządy i prawo, wypaczone w czasach rządów Pahlawich. Dotychczasowe władze administracyjne powinny wyłącznie sprawować funkcję doradczą dla duchowych przywódców²³.

Rewolucja islamska 1978-1979 i jej następstwa

Sytuacja w państwie uległa znacznemu pogorszeniu od połowy lat 70. Mimo ogromnych zysków, jakie przyniosły dochody z ropy naftowej, gospodarka zaczęła przeżywać kryzys. Brak odpowiedniego zarządzania przychodami spowodował inflację oraz wzrost bezrobocia. Wzmoczona kontrola ze strony władzy centralnej, cenzura, silna obserwacja społeczeństwa przez SAVAK spowodowały powszechne niezadowolenie oraz zintensyfikowaną działalność opozycji, zwłaszcza wśród duchowieństwa, które utraciło swoją dawną pozycję. Wiosną 1977 roku zaczęły manifestować swoje niezadowolenie pisarze, wykładowcy oraz nauczyciele, natomiast w listopadzie inicjatywę przejęli studenci. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się organizowane w Instytucie Goethego wieczory poetyckie, na których dochodziło do głośnych debat politycznych. Był to wynik wezwania Cartera do wprowadzenia przez Pahlawiego liberalizacji w Iranie²⁴.

Na początku 1978 roku, po raz pierwszy, publicznie dały wyraz swojemu oburzeniu kręgi duchowieństwa. Na łamach prorządowego periodyku „Ettela'at” ukazał się wówczas artykuł *Iran a czerwona i czarna kolonizacja* oczerniający ajatollaha. W Komie w wyniku zamieszek zginęło przeszło 70 osób, a był to dopiero początek czekającej naród irański tragedii. Tradycja szyicka nakazuje w 40 dni po śmierci bliskiego uczcić jego pamięć, dlatego też w tym samym miejscu po upływie tego czasu spotkali się bliscy ofiar, żeby spełnić przesłania tradycji. Siły rządowe ponownie otworzyły ogień do zebranych, co

20 H. Jamsheer, *Chomeini i...*, s. 104-105.

21 *Koran*, 27:34, przeł. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 2018, <https://bibliotekamuzulmanska.pl/wp-content/uploads/2018/10/koran.pdf> [dostęp 25.02.2025].

22 *Ibidem*, 2:49-50.

23 H. Jamsheer, *Chomeini i...*, s. 105-107.

24 J. Zdanowski, *Historia najnowsza...*, s. 291-292; S. Mazurek, *Rewolucja islamska w Iranie – przyczyny, przebieg, konsekwencje*, „Nurt SVD” 2017, nr 1, s. 48.

uruchomiło kolejne spotkania i opłakiwanie ofiar. Ludzie we wszystkich większych miastach irańskich 18 lutego publicznie opłakiwali bliskich zmarłych²⁵.

Szach szybko wycofał się z łagodzenia polityki wobec opozycji. Jeszcze latem do grup demonstrujących przyłączyli się robotnicy, natomiast 7 września został wprowadzony stan wojenny, co tylko wzmogło napięcie. Następnego dnia w stolicy doszło do rozruchów, które stłumiono przy pomocy wojska. Wydarzenie to przeszło do historii jako „czarny piątek”. Miało to być definitywne fiasko prób osiągnięcia porozumienia. Sytuacja ulegała pogorszeniu z dnia na dzień. W październiku Iran ogarnął ogólnokrajowy strajk, który objął niemalże wszystkie sektory państwowe: szkolnictwo, media, banki, gospodarkę, przemysł oraz kupiectwo. Procesje z okazji rozpoczęcia miesiąca Muharram (pierwszy miesiąc w kalendarzu muzułmańskim) przybrały formę demonstracji religijnych. Podejmowane przez szacha próby uratowania sytuacji zakończyły się klęską. Protestujący tłum 11 grudnia przyjął rezolucję dotyczącą zmiany ustroju na Republikę Islamską oraz powrotu do państwa ajatollaha Chomeiniego, a zmuszony do rezygnacji Muhammad Reza Pahlawi opuścił Teheran 16 stycznia 1979 roku, podając do oficjalnej wiadomości, że udaje się na wypoczynek zdrowotny. Do kraju już nie wrócił²⁶.

Chomeini 1 lutego 1979 roku powrócił do Teheranu, witany przez zwolenników. Wojsko 11 lutego złożyło obietnicę neutralności, co powoli prowadziło do wewnętrznego spokoju. Ajatollah przystąpił do oczyszczania państwa ze zwolenników szacha oraz wpływu Stanów Zjednoczonych. Powołano radę rewolucyjną, komitet centralny i trybunał rewolucyjny, a 1 kwietnia proklamowano Islamską Republikę Iranu z najwyższym przywódcą na czele, którym został dożywotnio Chomeini²⁷. Najwyższy przywódca ma do dziś sprawować władzę w imieniu nieobecnego, dwunastego imama²⁸.

Najważniejszym efektem rewolucji było uchwalenie nowej konstytucji, która wprowadzała ustrój teokratyczny. Stało się to za zgodą Irańczyków – w referendum poprzedzającym zmianę konstytucji oraz ustroju państwa aż 98% opowiedziało się pozytywnie za zmianami. Treść dokumentu pozostała niezmienna, oprócz poprawek w 1989 roku. Poza preambułą i 177 zasadami (w tłumaczeniu angielskim zamieszczonym na oficjalnej stronie Biblioteki Sejmowej są to artykuły) ściśle nakreślającymi kształt państwa składa się z pewnego rodzaju części, które, jak wskazuje Jerzy Nikołajew, są następujące:

25 J. Zdanowski, *Historia najnowsza...*, s. 291-292; S. Mazurek, *Rewolucja islamska...*, s. 48-49.

26 S. Mazurek, *Rewolucja islamska...*, s. 48-51.

27 Nikki R. Keddie w swojej monografii wskazuje, że w trakcie wydarzeń lat 1978-79 zostały wycofane z oficjalnego obiegu *Rzeczy islamskie*. Przez pewien czas jednak w oficjalnych wypowiedziach zapewniał o swojej neutralności politycznej. W prywatnych rozmowach miał przekazywać informacje o wycofaniu się z zawartych w *Rządach poglądów* – jak wspomina m.in. Abolhasan Bani Sadr. N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, Kraków 2007, s. 235.

28 R. Czulda, *Iran 1925-2014. Od Pahlawich do Rouhanięgo*, Warszawa 2014, s. 102-105; S. Mazurek, *Rewolucja islamska...*, s. 51-52.

awangarda ruchu, państwo islamskie, gniew narodu, cena, jaką poniósł naród, władza w islamie, przywództwo sprawiedliwego prawnika, ekonomia jest środkiem, a nie celem, kobiety w konstytucji, armia w ideologii, sądownictwo w konstytucji, władza wykonawcza, środki masowego przekazu, reprezentacja²⁹.

Konstytucja dała fundament pod muzułmański ustrój państwa oparty na dogmatach wiary, a prawo naturalne stawia ponad prawem stanowionym. Najważniejszy w państwie od tego czasu miał być najwyższy przywódca, natomiast drugą osobą – prezydent stojący na czele rządu. Islamskie Zgromadzenie Konsultatywne (*majlis*) pełni funkcję parlamentu. Nad zgodnością konstytucji z szariatem czuwa Rada Strażników Konstytucji³⁰.

Artykuł 12 konstytucji nadał islamowi dwunastkowemu szkoły dżafaryckiej status religii państwowej, jednak dopuszcza w artykule 13 swobodę wyznania dla zoroastrianizmu, judaizmu oraz chrześcijaństwa na terenie państwa ze statusem mniejszości religijnej³¹.

W kierowaniu państwem Chomeini zastosował metody znane nam już z czasów dynastii Pahlawich. Zdecydowanie nie tolerował i zwalczał na wszystkie sposoby opozycję polityczną. Wrogo traktował przede wszystkim mocno zdecentralizowany ruch lewicowy, mimo jego czynnego udziału w rewolucji. Dopuszczał natomiast do rządu częściowo liberalne, ale mocno nakierowane na przewodnią rolę islamu Ruch Wolności Iranu (jego lider Mehdi Bazargan piastował wówczas stanowisko premiera) oraz Muzułmańską Ludową Partię Republikańską (MEK). Z kolei zwolennicy Chomeiniego znajdowali się w szeregach Partii Islamskiej Republiki³².

Rewolucjoniści nie przedstawili jasnego programu gospodarczego. Ich postulaty wykluczały się, bowiem Chomeini odwoływał się do prawa sprawiedliwego wzbogacania się i posiadania własności prywatnej, natomiast lewicowy ruch, w szczególności ludowi mudżahedini, którzy stworzyli doktrynę połączoną z założeniami szyickiego oraz marksizmu, głosił hasła bardziej komunistyczne, z naciskiem na równość i sprawiedliwy podział dóbr. Na gospodarkę państwa wpływ miał nie tylko przewrót, ale i jego następstwa, jak choćby wojna z Irakiem. Poza tym rząd amerykański nie uznał nowego rządu, nakładając na Iran sankcje i wycofując swoich inwestorów. Ekonomicznie państwo odizolowano od Zachodu. Na drodze zmian wewnętrznych wiele prywatnych zakładów i wytwórni znacjonalizowano, co w dużej mierze uderzyło w klasę średnią. Fundacje, które przez Pahlawich zostały odebrane duchowieństwu, wróciły do niego. Cała gospodarka została w krótkim czasie upaństwowiona³³.

29 J. Nikołajew, *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu. Zagadnienia wyznaniowe*, „Nurt SVD” 2015, nr 2, s. 194.

30 *Ibidem*, s. 197-202.

31 P. Niechciał, *Irańscy Ormianie – najliczniejsza społeczność chrześcijańska w Islamskiej Republice Iranu*, „The Polish Journal of Aesthetics” 2011, nr 23(4), s. 166-167.

32 N.R. Keddie, *Współczesny Iran...*, s. 235-244.

33 N. Obara, *Krótką historia...*, s. 129-134; A. Krasnowolska, *Iran współczesny (XIX-XX w.)*, [w:] A. Krasnowolska (red.), *Historia Iranu*, Wrocław 2010, s. 903-905.

Nastąpiły ogromne zmiany społeczne, czego doskonałym przykładem jest Teheran, gdzie bogate dzielnice zostały otoczone biednymi osiedlami. Na peryferiach stolicy można zauważyć zabudowę wzniesioną na ziemiach należących do emigrantów politycznych. Ograniczono również prawa kobiet, wracając do tradycyjnych wartości islamu opartych na patriarchacie. Nakazano kobietom ponownie zasłaniać twarze. Problemem społecznym stało się odosobnienie i samotność kobiet, ponieważ wielu młodych mężczyzn emigrowało w obawie przed zaciągnięciem do wojska. Na nowo wprowadzono przyzwolenie na poligamię. Przywódcy państwa zachęcali jednak młode dziewczyny do podejmowania edukacji, efektem tego był spadek analfabetyzmu – w roku 1996 umiejętność czytania i pisania posiadało 72% kobiet, podczas gdy w roku 1976 jedynie 36%³⁴.

Rewolucja w Iranie nie tylko zerwała zależność od Stanów Zjednoczonych, ale także zmieniła wzajemne stosunki z Arabią Saudyjską. Początkowo nie było szczególnych zapowiedzi zaprzestania współpracy. Chomeini nawet otrzymał gratulacje od króla Chalida. Dążenia ajatollaha do rozprzestrzenienia rewolucji wzbudziły niechęć w Arabii Saudyjskiej. Wydarzenia irańskie wzmogły również nastroje antymonarchiczne ze strony szytów na Półwyspie Arabskim. Bliższym współpracownikiem w interesach dla Rijadu okazały się USA, zwłaszcza po inwazji ZSRR na Afganistan, natomiast w konflikcie irańsko-irackim poparły zdecydowanie – chociażby finansowo – Bagdad. Odprężenie we wzajemnych relacjach nastąpiło po 1989 roku i utrzymało się aż do czasów Arabskiej Wiosny, kiedy to dostrzeżono szansę na rozszerzenie wpływów³⁵.

Zakończenie

Chociaż od rewolucji islamskiej minęło ponad 40 lat, jej skutki są widoczne do dzisiaj. Nie można jednoznacznie określić, czy konsekwencje są pozytywne, czy też negatywne. Nie jest jednak rolą artykułu ocena wydarzeń z końca lat 70., ale zwrócenie uwagi na zmiany, jakie zaszły w strukturach Iranu.

Mimo że reformy wprowadzone przez Pahlawich nie zostały całkowicie zaniechane, przejęcie władzy przez Chomeiniego dało wiele zmian, które *de facto* były powrotem do statusu *quo ante*. Religia ponownie stała się nieodłączną częścią władzy, a stosunki polityczne z państwami zachodnimi zostały zerwane – natomiast nowe kierunki współpracy wyznaczone. Chomeini jako lider charyzmatyczny sprzeciwił się imperialnym wartościom Zachodu, wprowadzając tradycyjny islam w państwie. Ustrój pomimo obalenia monarchii zawiera w sobie elementy władzy despotycznej. Fakt, że od wspomnianych wydarzeń nie upłynęło nawet pół wieku, dodatkowo utrudnia opis sytuacji, która nieustannie ewoluuje.

34 A. Krasnowolska, *Iran współczesny...*, s. 908-910; N.R. Keddie, *Współczesny Iran...*, s. 279-290.

35 M. Hyra, „Zimna wojna” na Bliskim Wschodzie? Analiza stosunków Królestwa Arabii Saudyjskiej z Islamską Republiką Iranu, „Humanum”, 24(1) 2017, s. 115-127.

Bibliografia

- Abassy M., *Irańska inteligencja w XIX wieku i Rewolucja Konstytucyjna (1905-1911)*, Kraków 2010.
- Abrahamian E., *Historia współczesnego Iranu*, przeł. N. Nowak, Warszawa 2011.
- Arasteh R., *Growth of Modern Education in Iran*, „Comparative Education Review” 1960, nr 3.
- Brylew M., *Kassim Sulejmani – generał Bliskiego Wschodu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, nr 103.
- Bury J.S., Kasprzak J., *Prawo karne islamu*, Warszawa 2007.
- Chaliand G., Blin A., *Historia terroryzmu. Od starożytności do Da'isz*, przeł. K. Pachniak, Warszawa 2020-2021.
- Coville T., *Najnowsza historia Iranu. Republika islamska*, Warszawa 2009.
- Czulda R., *Iran 1925-2014. Od Pahlawich do Rouhaniego*, Warszawa 2014.
- Dabashi H., *Islamska teologia wyzwolenia. Opór wobec imperium*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 2(8).
- Fatałski M., „Utrzymać Iran po stronie Zachodu”. *Ewolucja polityki Stanów Zjednoczonych wobec kryzysu irańskiego (1951-1953)*, „Dzieje Najnowsze” 2023, nr 1.
- Grzyb M., *Przestępstwa przeciwko obyczajności w irańskim prawie karnym. Prawo islamskie i dyskryminacja prawna kobiet*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” 2013, nr 6(1).
- Hyra M., „Zimna wojna” na Bliskim Wschodzie? *Analiza stosunków Królestwa Arabii Saudyjskiej z Islamską Republiką Iranu*, „Humanum” 2017, nr 24(1).
- Jamsheer H., *Chomeini i inni. Doktryna polityczna Rewolucji Islamskiej w Iranie*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 34(3).
- Keddie N.R., *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, Kraków 2007.
- Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu*, https://www.shora-gc.ir/files/en/news/2021/6/2/468_245.pdf [dostęp 25.02.2025].
- Koran*, przeł. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 2018, <https://bibliotekamuzulmanska.pl/wp-content/uploads/2018/10/koran.pdf> [dostęp 25.02.2025].
- Krasnowolska A., *Iran współczesny (XIX-XX W.)*, [w:] A. Krasnowolska (red.), *Historia Iranu*, Wrocław 2010.
- Krawczyk M., *Szachy nad Ormuzem*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710).
- Kuriata A., *Spółeczno-polityczne prawa kobiet we współczesnym Iranie – zarys tematyki*, „Acta Erasmiiana” 2017, nr 14.
- Mazurek S., *Rewolucja islamska w Iranie – przyczyny, przebieg, konsekwencje*, „Nurt SVD” 2017, nr 1.
- Modrzejewska-Leśniewska J., *Iran w zimnej wojnie*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710).
- Niechciał P., *Irańscy Ormianie – najliczniejsza społeczność chrześcijańska w Islamskiej Republice Iranu*, „The Polish Journal of Aesthetics” 2011, nr 23(4).
- Nikołajew J., *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu. Zagadnienia wyznaniowe*, „Nurt SVD” 2015, nr 2.
- Obara N., *Krótką historia politycznej ekonomii Iranu w XX wieku*, „Studia Orientalne” 2014, nr 1(5).
- Rohoziński J., *Czekając na ukrytego Imama – meandry szyickiej koncepcji władzy*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710).
- Szlanta P., *Kierunek – Zachód. Szach Reza Pahlawi modernizuje Iran*, „Mówią Wieki” 2019, nr 3(710).
- Wilber D.N., *Overthrow of Premier Mosaddeq of Iran, November 1952 – August 1953*, Waszyngton 1954.
- Zahirinejad M., *Education and Cultural Change in the Modernisation of Iran: The Role of Shi'ite Clerics and the Middle Class*, „Rocznik Orientalistyczny” 2022, nr 75(2).
- Zdanowski J., *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020.
- Zdanowski J., *Konserwatyzm i etatyzm we współczesnej myśli społeczno-politycznej islamu*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2010, nr 1.

Ayatollah Khomeini and the Islamic Revolution. The Path to Power and its Consequences

ABSTRACT: The article is dedicated to the events known in historiography as the Iranian Islamic Revolution, led by Ayatollah Khomeini. Its aim is to analyze the political, social, and economic changes that occurred after the transition to an Islamic republic, as well as to compare them with the modernist reforms carried out by the Pahlavi dynasty from the 1920s, modeled on Western countries. Additionally, the article highlights the role played by Khomeini and the ideology he created, which became the foundation for changes in the country. The study also compares Iran's international position during the Pahlavi era and after the Revolution, simultaneously pointing to Iran's close ties with Western countries as one of the reasons for the monarchy's overthrow.

KEYWORDS: Pahlavi dynasty, Islamic Revolution, Ayatollah Khomeini

Szymon MIKRUT – absolwent historii specjalizujący się w okresie nowożytnym, przede wszystkim w zagadnieniach związanych z reformacją, kontrreformacją oraz islamem. W kręgu jego zainteresowań znajduje się również politologia i historia po 1945 roku, głównie konflikty na Bliskim Wschodzie i kontynencie afrykańskim. Członek zwyczajny Polskiego Towarzystwa Historycznego.